

НОРМАТИВНО-ПРАВОВА РЕГЛАМЕНТАЦІЯ ПІДПРИЄМНИЦТВА НА УКРАЇНСЬКИХ ТЕРЕНАХ В XI–XVI ст.

Проаналізовано нормативно-правові акти, які визначали інституційні рамки розвитку підприємництва на українських теренах в період Середньовіччя. Виокремлено основні сфери прояву підприємницької ініціативи, зокрема у сфері торгівлі, промислів та ремісничого виробництва, грошово-кредитних відносин. Визначені бар'єри розвитку підприємництва.

Ключові слова: Київська Русь, торгівля, промисли, Магдебурзьке право, кодекс, грамота, привілей, Литовські статуту.

Постановка проблеми. Розвиток підприємництва є запорукою стабільного економічного розвитку більшості держав світу. Разом з тим кожна країна має власні інститути, що визначають рівень, специфіку та масштаби національного підприємництва, його позиції на внутрішньому ринку та стимули для виходу на зовнішні. В Україні, як і в низці інших країн світу, існують численні регуляторні перешкоди у розвитку приватної ініціативи, надмірне фіскальне навантаження, малоефективна та корумпована правоохоронна система та слабкі судові інституції, які є бар'єрами для економічного зростання. При цьому пошук найоптимальніших шляхів економічного розвитку країни повинен враховувати сукупність різноманітних факторів, зокрема природно-географічних, соціально-політичних, морально-етичних, нормативно-правових та інших, що сформувались впродовж попереднього періоду розвитку країни та визначають теперішні напрямки його розвитку.

Впродовж останніх декількох років була підготовлена Програма економічних реформ, однією зі складових якої є дерегуляція та розвиток підприємництва. Не менш важливим питанням є гармонізація вітчизняного законодавства із європейським, яке проводиться в рамках підписаної Угоди про асоціацію між Украї-

ною та ЄС. Разом з тим варто відзначити, що цей процес почався набагато раніше, ще в добу Середньовіччя, коли після занепаду Київської Русі українські території увійшли до складу інших держав, зокрема Великого князівства Литовського, Угорського королівства та Польської Корони. З огляду на це врахування історичного досвіду інституційних особливостей становлення вітчизняного підприємництва в умовах існування незалежної держави та під час перебування у складі інших державних утворень є важливим та актуальним питанням сьогодення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Перші дослідження з історії української держави і права були здійснені ще у XVIII ст., зокрема Я.Марковичем, М.Антоновським та Д.Бантис-Каменським. Згодом цією проблематикою займалися А.Скальковський, В.Антонович і М.Грушевський. Окремо історію «руського права» як самостійну правову систему почали розглядати М.Іванишев, М.Владимирський-Буданов, Ф.Леонтович. Зазначені вчені право України періоду Великого князівства Литовського та Речі Посполитої вирізняли як самостійну правову систему. З-поміж останніх досліджень, присвячених правовій системі періоду Середньовіччя можна виокремити праці І.Бойка, Т.Гошко, С.Ковальової, М.Кобилецького, М.Мірошниченка, І.Терлюка. Здебільшого в них йдеться про загальні риси цивільно-правових відносин, особливості кримінального права та судового процесу, специфіку правового регулювання в українському середньовічному місті та законодавчу діяльність станово-представницьких органів. Разом з тим потребує більш докладного дослідження питання регламентування господарської діяльності, вивчення правових рамок розвитку підприємництва на різних етапах нашої історії.

Метою статті є аналіз нормативно-правових актів доби Середньовіччя, узагальнити основні періоди й території їх застосування, з'ясувати чи сприяли вони розвитку підприємницької ініціативи, виокремити сфери й галузі найбільшого розвитку підприємництва.

Виклад основного матеріалу. В період Київської Русі розвиток промислів, ремесел, торгівлі та грошово-кредитних відносин вимагав встановлення певних правових меж їх ведення. Українське право часів Київської Русі формувалося на основі звичаїв та практики правового вирішення конфліктів. Джерель-

ною базою руського права було звичаєве право, міжнародні договори, законодавча діяльність київських князів, рецепція окремих норм візантійського права. Першим кодифікованим збірником правових норм Київської Русі була «Руська Правда», яку ще можна назвати кодексом приватного права, адже усі її суб'єкти були приватними особами. Правоздатність учасників правовідносин була різною та залежала від суспільного становища та статі. В основі цивільно-правового регулювання суспільних відносин був інститут права власності, спочатку рухомої, а з XI ст. і земельної власності.

У науковій літературі виділяють три основні редакції Руської Правди: Коротку, Просторову та Скорочену (із Просторової), які пов'язані між собою. Коротка Правда є першою редакцією та втілює початковий досвід уніфікації та систематизації правових норм Київської держави. Вона складається із 43 статей: «Правда Ярослава» (ст. 1-18), «Правда Ярославичів» (ст. 19-41), «Покону вирного» (ст. 42) та «Уроку мостикам» (ст. 43). «Правда Ярослава» визначала, зокрема, питання про порушення «права власності». «Правда Ярославичів» була укладена на початку 70-х років XI ст. синами Ярослава Мудрого – Всеволодом, Ізяславом та Святославом. «Покон вирний» був зведений ще Ярославом Мудрим для регламентації данини, що збиралась із населення на користь княжих дружинників. «Урок мостикам» пов'язується із діяльністю Ярославичів, визначав розміри натуральних та грошових оброків з сільських та міських громад на користь зазначених майстрів. «Просторова Правда» складається з «Суду Ярослава» (ст. 1-52) та «Уставу Володимира Мономаха» (ст. 53-121). Цей кодекс був першим ґрунтовним зведенням норм, що регламентували захист від посягання на приватну власність (ст. 41-46, 79, 83) та особливості ведення «підприємницької» діяльності купців і торговців (ст. 47-55). Окрім норм кримінального та сімейного права містилися також норми, що визначали порядок укладання договорів та відповідальність за їх порушення, наприклад договір найму на роботу (ст. 111). Для купців вводились додаткові привілеї, що пов'язувались із їхньою торговою діяльністю. Вони звільнялись від обов'язку укладати угоди при свідках, що підкреслює важливу роль купецького стану в руському суспільстві (ст. 52).

Суспільство Київської Русі складалося із трьох класів. До класу бояр входили вищі члени княжого двору – княжі мужі та краці

люди окремих земель – земські бояри. Загалом із двох елементів – дружинного (службового) та земського – склався в XI ст. один боярський клас, коли дружинники, осівши, стали місцевими землевласниками, а земські бояри через придворні служби перейшли в клас княжих мужів. Відтоді стирається межа між княжими боярами та земськими старійшинами, а окрема назва «старці» зустрічається все менше. Проте боярство в Київській Русі не мало ані станової корпоративності, ані станових привілеїв. Формуванню корпоративності перешкоджав земський характер держави. Кожна община (місто, волость, село) мала своїх бояр [2, с.56–57]. Утворенню станової корпоративності перешкождали також способи вступу до класу бояр: боярином ставав той, хто займав вище місце по службі (князівській або земській), а також купував більш-менш велике майно. До другого класу входили міщани, або люди градські (все вільне населення міст, окрім бояр), до яких відносились гості (іноземні торговці), купці (разом з боярами мали право державної служби: брали участь у військових походах, посольствах, в управлінських та судових справах, однак не мали права брати участь у боярській думі) [2, с.58–59]. До третього класу відносились вільні сільські жителі, або смерди (село називалось «весь» або «мир»), прикріплені (ролейні закупники) та залежні селяни.

Розвиток товарно-грошових відносин та підприємницької діяльності в Київській Русі впливав на зростання кількості ділових угод, найпоширенішими з яких були купівля-продаж та позика. Об'єктом купівлі-продажі могли бути як рухомі речі, так і земля (за умови надання письмових документів); об'єктом договору-позики могли бути гроші, худоба, мед, віск, хутро, реманент тощо. Позики були як з процентами так і безпроцентними. Встановлювалась гранична величина процентів, за порушення якої кредитори могли втратити все позичене. На думку М.Козюбри «Руська Правда» фактично визначала такі західні цінності, як право власності, що сприяло високому рівню зобов'язального права – важливої ознаки свободи індивідуального підприємництва [6, с.11].

Після посилення відцентрових тенденцій у Київській державі все більшої ваги набирали закони удільних князів, які видавались у формі уставів та грамот з різним змістом та назвою (судні грамоти, уставні грамоти, жалувані грамоти, неосудна, тарханна та інші) та визначали особливості соціально-економічного життя на

окремих територіях. Після татарського поневолення разом з цими законами почали діяти також накази татарських ханів (ханські ярлики).

Послаблення Київської Русі як центру соціально-економічного та політичного життя сприяло переміщення його на захід від Києва – у Галицько-Волинське князівство, утворене Романом Мстиславичем у 1199 р. В сфері нормативно-правової регламентації суспільних відносин тут продовжували діяти норми «Руської Правди», проте до неї вносились доповнення та видавались свої нормативні акти. Найдавнішою пам'яткою правотворчості Галицько-Волинської Русі була «Грамота князя Івана Берладника» (1134 р.), в якій регламентувалось, зокрема, правове становище окремих іноземних купців. «Рукописання» Володимира Васильковича (1287 р.), для прикладу, вказує на купівлю землі як один із способів набуття феодалських землеволодінь. «Грамота володимиро-волинського князя Мстислава Даниловича» (1289 р.) визначає розміри та форми феодалських повинностей міського населення на користь держави. Також правова система Галицько-Волинської держави включала положення німецького права (Сянок, 1339 р.), що було наслідком загальноєвропейського розвитку міст, який зарубіжні дослідники називають «міською революцією Європи» [5, с.387]. Магдебурзьке право сприяло економічному розвитку міст, захищало міщан від феодалської залежності, гарантувало їм право на самоврядування, сприяло розвитку залізничного, ковальського, гончарного та ювелірного ремесла у галицько-волинському краї. Наприкінці XIII ст. Галицько-Волинська держава об'єднувала близько вісімдесяти міст, мала тісні торговельні зв'язки з Візантією та країнами Західної Європи, перебрала на себе функції підтримки міжнародної транзитної торгівлі, яка раніше координувалась Києвом.

Після занепаду Галицько-Волинського князівства у 1349 р. українські землі пережили цикл політичних, правових, соціальних, економічних та культурних трансформацій, спричинених їхнім приєднанням до Польського Королівства та Великого князівства Литовського. Галичина, або ж Галицька Русь (сучасні території Івано-Франківської, Львівської, Тернопільської областей, Підкарпатського та частини Малопольського й Люблінського воєводств Республіки Польща) у 1349 р. була захоплена польським королем Казимиром III та вважалася його особистою вотчиною до

1370 р. Упродовж 1370–1387 рр. Галичина формально перебувала під владою угорсько-польського короля Людовика, однак реальним управителями краю були угорські старости та представник інтересів угорського короля – Володислав Опольський. В 1387 р. Галичина остаточно приєднана до Польського королівства згідно привілеїв польської королеви Ядвіги та перебувала у її складі до 1569 р., а після утворення Речі Посполитої перебувала у її складі аж до 1772 р. Якщо у 1349–1434 рр. Руське Королівство мало адміністративно-правову автономію, яку їй надавали польські королі, то впродовж 1434–1569 рр. Галичина вже перебувала у складі Польського королівства як окрема адміністративно-територіальна одиниця. Автономність проявлялась в тому, що в Галичині діяв суспільно-політичний лад, норми права, що сформувались за часів Галицько-Волинського князівства. Однак на основі привілеїв польського короля 1430 та 1434 рр. у краї було введено польську адміністрацію, територіальний поділ на воєводства та поширено чинність польських правових норм. Також привілеєм 1434 р. був скасований самоврядний статут Галицької Русі (Галицького Королівства) та створене Руське воєводство (складалось із п'яти земель та двадцяти п'яти повітів) як складову Польського Королівства. До нього входили Львівська, Галицька, Сяноцька, Перемишлянська та Холмська землі. Впродовж 1434–1447 рр. остаточно сформувалось Подільське воєводство (складалось із семи повітів) у складі Польської держави із центром у Кам'янці-Подільському, та межувало із Руським воєводством. У 1462 р. уряд створив ще Белзьке воєводство з центром у Белзі. До нього входили п'ять повітів [7, с.24–32]. Територія Галичини була досить густозаселеною. Так, в XV ст. за підрахунками П.Домбковського в ній нараховувалось 1882 населені пункти [12, с.188]. Завдяки активному розвитку ремесла та торгівлі, поширенню Магдебурзького права у XV ст. на території Руського та Белзького воєводств виникло 153 міста, з яких чотирнадцять були королівськими і тридцять вісім шляхетськими [4, с.35–36].

До 1434 р. на території Галичини діяли норми та інститути зобов'язального права Галицько-Волинської держави. Зобов'язання виникали за двома напрямками: через укладання угоди та в зв'язку із заподіянням шкоди. Так, найпоширенішими були такі угоди: купівлі-продажу, позика, міна, поклажа (зберігання чужих речей), особисте наймання та ін. [1, с.177]. Зобов'язання, що

регламентувались нормами польського права поширювались як на сільську, так і на міську місцевість. У межах міст, де товарно-грошові відносини були більш розвиненими, зобов'язальне право доповнювалось нормами торгового права, що мало низку інститутів, зокрема право складу, вексельне право.

Інституційним бар'єром розвитку торгівлі було якраз право складу, яке забороняло провозити через місто товари (їх перелік визначався окремим привілеєм) без виставлення їх на продаж. Це право поділялось на абсолютне та умовне. Якщо місто отримувало абсолютне право складу на окремий товар або ж на всі товари, то іноземний купець повинен був повністю продати їх у цьому місті. Це давало можливість місцевим купцям занижувати ціни на товари, а згодом перепродувати їх за значно вищими цінами. Коли ж місто мало умовне право складу, то приїжджий купець повинен був виставити товар на продаж на чітко визначений термін, після чого міг везти залишки для реалізації далі. Для прикладу король Людовик установив у 1380 р. 14-денне право складу Львова на товари, котрі везлись у Золоту Орду.

Це право в певній мірі стало можливим через так званий дорожній примус, обов'язок перевозити товари визначеними шляхами, не уникаючи встановлених там королівських митниць і сплати обов'язкових мит та зборів. Разом з тим ці шляхи були під королівським наглядом і до певної міри були безпечнішими для подорожей та товарних перевезень. Право складу ставило окремі міста в привілейоване становище за рахунок обмеження прав купців на розпорядження своїм товаром.

Не меншою перешкодою розвитку підприємництва була невпорядкована митна система. За даними Г.Хоткевича було дуже багато митних зборів, зокрема «мити, і промити, і мостове, і перевозове, і гребельне, і пашне, і торгове, і ярмаркове, помірне, штукове й сохачне і т.д. Брали мито не лише з товарів, але і з пустих возів, які верталися пустими. Брав уряд, брало місто, брав поміщик, брав чиновник, брав староста... Купець, який гнав гурт волів через Галичину, мав сплатити мито 174 рази. Тож лише така складна та надмірна система мит всіяко перешкоджала торгівлі» [11, с.149].

Усі умови господарської діяльності в Польському Королівстві регулювались Віслицьким статутом 1347 р., привілеями польських королів та ін. Більшість відносин економічного характеру ре-

гулювались зобов'язальним правом. Основою його виникнення були договір, проступок та закон. Загальні положення щодо умов, форми й порядку укладання договорів були окреслено у Повному зводі статутів Казимира Великого 1420 р. Так, досить поширеним був договір позики, що регулював зобов'язальні відносини сторін. Разом з тим варто наголосити на тому, що у привілейованому становищі при укладанні таких договорів була шляхта. Так, ст. 26 Віслицького статуту визначала, що шляхтич мав право відхилити заявлені до нього претензії з приводу несплаченого кредиту через складання особистої присяги.

Загалом розвиток торговельного підприємництва у Польському Королівстві, куди входила Галичина, сприяв утвердженню окремої соціальної групи купців. Так, польський король Владислав III видав постанову у 1444 р., що стосувалась забезпечення прав купців Львова. Зокрема, вона передбачала, що усі купці, крамарі, торговці різних національностей, що прибувають до Львова, можуть бути покликані лише до львівського міського суду та мають судитись відповідно до магдебурзького права; італійським купцям приписувалось продавати заморські товари у Львові, а залишки вивозити назад, а не у Волощину, щоб не зашкодити торгівлі Львова з Волощиною [1, с.179].

Не набагато відрізнялась практика правового регулювання суспільних відносин та господарської діяльності на українських теренах в складі Великого князівства Литовського. Основою формування литовської правової системи стали норми «Руської Правди» та українського звичаєвого права. Разом з тим діяльність великого князя, його ради та вального сейму в XV – першій половині XVI ст. зумовили звуження сфери звичаєвого права та встановлення пріоритету писаного права. Його головним джерелом були законодавчі акти, які видавалися від імені князя у формі привілеїв [10, с.46–48]. Загалом в період пізнього Середньовіччя не існувало загальних для усіх суспільних станів законів, натомість існували окремі для кожної соціальної групи норми, котрі визначали права, обов'язки, тип правосудності та різновиди покарань за правопорушення. Зокрема, у «Саксонському Зерцалі» зазначається, що ніхто не може привласнити собі іншого права, окрім того, яке йому властиве від народження. На таких засадах було сформоване правове поле Великого Князівства Литовського. Загалом законодавчі акти до прийняття Литовського Статуту у

1529 р. мали різні назви, зокрема такі: привілеї, судебник, устави, ухвали, листи та постанови¹. Одні з цих актів мали значення для цілої держави, інші – для окремих областей, решта для певних станів та груп людей. Отже, окрім соціальної строкатості землям ВКЛ був притаманний також і регіональний партикуляризм, що проявлявся в отриманні окремими землями від великого князя уставних грамот, де визначались специфічні особливості внутрішнього устрою та судочинства. Так, за власними законами жили Жемайтійська, Полоцька, Вітебська, Смоленська, Дорогочинська, Київська та Волинська землі. Також правовій системі цього періоду було притаманне поняття чинності закону для окремих категорій осіб. У цьому відношенні його норми можна до певної міри визначати як корпоративні. Окремим було право для релігійних конфесій, суспільних станів (шляхти, духовенства, міщан, селян в деякій мірі), національних меншин – вірмен, татар, євреїв [12, с.237–249]. Кожен стан намагався гарантувати свої права окремими князівськими положеннями. В цілому можна констатувати, що правове регулювання цивільно-правових та економічних відносин в часи ВКЛ відбувалось на основі нерівної правоздатності суб'єктів правовідносин. Їх повноваження обумовлювались становою та релігійною належністю.

На українських землях в середні віки мала місце також рецепція німецького права. Українські вчені В.Антонович, Д.Багалій, М.Владимирський-Богданов, М.Грушевський звернули увагу на

¹ Для прикладу можна вказати такі пам'ятки загального литовського законодавства: Земський привілей Ягелли (1387), Городельський привілей Ягелли та Вітовта (1413), Земський привілей Казимира Ягеллончика (1457), Литовський Судебник Казимира Ягеллончика (1468), Земський привілей Олександра (1492), Земський привілей Сигізмунда I (1506), Устави про народний перепис, межі влади та права гетьмана під час походу (1507), Постанова про давності (1507), Ухвала про вивід із шляхецтва (1507), Устав про державних зрадників (1509), Устав про земську оборону (1528) та інші. Зокрема, Земський привілей Владислава Ягелли (1387, 1413) та Казимира Ягеллончика (1457) звільняли князів, панів, бояр, та міщан від ряду податків та зборів (ст.11), підвідних повинностей. Також в цьому документі йшлося про заборону вільного переходу селян із приватних володінь у державні та навпаки (ст.12), чим фактично унормував встановлення кріпосного права у литовсько-руських землях.

те, що німецьке право поширилось на українські землі не у формі колонізаційного права, що надавалось виключно німецьким колоністам як окремий привілей, а у формі партикулярного права, яке надавалось князівськими привілейованими грамотами вільним містам безпосередньо, або ж приватним власникам міст як дозвіл на переведення їхніх міст або створення нових на магдебурзькому праві [9, с.500]. На думку дослідниці магдебурзького права Т.Гошко, його «поширення було пов'язане з колонізаційними процесами як загальноєвропейським явищем середньовічної Європи... і були зумовлені головно економічним і соціальним розвитком Європи. Політичний чинник виступав маргінальним стосовно економічних і соціальних факторів» [3, с.65, 76, 139].

Грамоти (привілеї) містам, які видавались князями в XIV–XVI ст., виводили їх з-під порядкування органів місцевої територіальної адміністрації. Правовідносини міщан між собою, з іншими прошарками населення та органами державної влади регулювалися місцевим звичаєвим правом, грамотами на магдебурзьке право і правовими нормами, що містилися в інших грамотах, сеймових статутах, Литовських Статутах, також статутах цехів і братств.

У 1468 р. у ВКЛ з'явився перший кодекс загальних законів – «Литовський Судебник», який ще називається «Судебник Каземира, короля польського», складався з 26 статей та був написаний староруською мовою. В цьому кодексі були зібрані здебільшого норми адміністративного, кримінального та кримінально-процесуального права. Всі ж інші взаємовідносини в кожній землі регламентувались відповідно до норм місцевого звичаєвого права. Також було кодифіковано імунітетні грамоти, що забезпечували привілеї та пільги для шляхти. Окрім того Каземир Ягеллончик видав чимало привілеїв на користь областей, міст (в тому числа Києву та Луцьку), церков та окремих осіб.

Остаточо обмежив вільне переселення селян та прикріпив їх до землі Петриківський статут, виданий у 1496 р. Правом виходу могла скористатись лише одна особа. Шляхта згідно із статутом перетворилась на окремий стан, а міщанам заборонялось володіти шляхетською землею (об'їртовували їх неучастю у військових походах), що позбавляло їх можливості переходити до шляхетського стану. Окрім того шляхта почала тіснити торговців та купців, адже звільнялась від сплати мита під час ввезення то-

варів іноземного виробництва, на виробництво та продаж спиртних напоїв.

Найбільшим здобутком систематизації права у ВКЛ стало укладення трьох редакцій Литовських статутів впродовж XVI ст. В основу цієї кодифікації покладено принципи єдності права, рівності перед законом (хоча різні категорії людей мали різну правоздатність) та пріоритету писаних законів. Перший Литовський Статут, або як його ще називали «Правами писаними» і «Правом посполитим великого князівства» був прийнятий у 1529 р. та затверджений на засіданні Сейму у Вільну. Литовський статут 1529 р. був першим у Європі систематизованим зводом законів різних галузей права. В ньому були юридично закріплені основи суспільного та державного ладу, правове становище класів, станів та соціальних груп населення, порядок створення, склад та повноваження органів державного управління та суду [10, с.51]. Статут забезпечував охорону прав та привілеїв шляхти, особливо магнатів, обмежував права простих людей та закріплював безправ'я залежних людей (т. зв. невільної челяді). Статут 1529 р. був базою та головним джерелом Статуту 1566 р. Він складався з 14 розділів, кожен з яких поділявся на артикули. Більшість з них захищали інтереси стану феодалів. Укладання Третього статуту ВКЛ у 1588 р. передбачало узгодження права литовського з польським, як наслідку укладання Люблінської унії 1569 р. Структурно він складався також із 14 розділів (в яких містилось 487 статей) і був діючим аж до 1840 р. В ньому визначалось покарання за державні злочини, регулювався порядок відбування військової служби шляхтою, про суди і суддів, норми сімейно-шлюбного права, про інститут опіки, про право відчуження маєтків за умови застави та продажу, спадкові права, про вирішення земельних суперечок, про лісові промисли, про насильства та злочини проти шляхти, про злочини проти простих людей, про майнові злочини та злочини іншого характеру. Третій Литовський статут інколи навіть вважають перехідним документом від середньовіччя до нового часу.

У 1557 р. великий князь Сигізмунд II Август затвердив «Устав на волоки». Відповідно до цього документу розмір стандартної ділянки землі коливався від 16,8 до 21,37 га в залежності від місцевості та якості землі. При цьому один панський фільварок дорівнював семи селянським волокам, тобто панське господарство

приблизно дорівнювало 140 га. Ті, хто був на службі у великого князя отримував право отримати два волоки. Реформа змінила принципи землеволодіння. Селянське господарство (дим), яке змінило дворище, стало основою для відробітку повинностей. Також волочна система посилила закріпачення селян. Разом з тим така система збільшила врожайність зернових у господарствах, а ліквідація сільської общини сприяла виокремленню цехового ремісничого виробництва, зорієнтованого на потреби сільгоспвиробництва.

Друга половина XV – початок XVI ст. характеризується активізацією процесів централізації у Польщі та послабленням князівства Литовського внаслідок протистоянь з Московським царством і татарами, перманентною боротьбою за князівський престол. Все це спонукало обидві держави до більш тісного союзу, який був увінчаний підписанням 1 липня 1569 р. Люблінської унії та утворенням нової держави – Речі Посполитої, керувати якою мав виборний король, сейм та сенат. Урівнювалась у правах польська, литовська та руська шляхта та отримувала право володіти маєтками по всій території нової держави, ліквідовувались митні кордони, запроваджувалась єдина грошова одиниця. Разом з тим за Литвою залишились певні залишки автономії: своє право, суд, адміністрація, скарб, мова, проте територіально вона зменшувалась майже вдвічі. До Польщі відійшли Подільське, Волинське, Брацлавське та Київське воєводства. Отже, фактично було скасовано кордони, що відділяли західноукраїнські землі від східноукраїнських. Українські міста перетворились на осередки ремесла і торгівлі, а купці активно залучались до міжнародної торгівлі, насамперед через Балтійське море. Разом з тим остаточно були ліквідовані залишки адміністративно-територіальної автономії, що існували від часів Галицько-Волинської держави. І.Крип'якевич вказує на те, що підпорядкування українських земель польській короні йшло спочатку по лінії колонізації та економічного використання природних ресурсів, але без наміченого докладного плану. Проте згодом, в міру закріплення польського панства на українських землях, створилась суцільна система експлуатації, а економічні та культурні процеси в'язались в одне ціле. Магнати, шляхта та католицьке духовенство намагались розколоти місцеву еліту, денационалізувати та спольщити панів, ослабити міщанство та купецтво, послабити вплив православної церкви. Цей процес мав

завершитись повним підпорядкуванням усіх економічних багатств України – землі, промисловості і торгівлі нарівні з політичним та культурним впливом [8, с.129].

Після об'єднання Великого князівства Литовського та Польської Корони у Річ Посполиту (1569 р.) своєрідність литовсько-руського права збереглась. В українських землях, що входили раніше до складу ВКЛ, а саме Волинь, Поділля, Київщина, запроваджувався державний лад Речі Посполитої, однак в сфері правозастосування (здебільшого в суді) продовжували діяти норми не польського права, а Литовські статuti та князівські привілеї.

Висновки. Дослідження нормативно-правових документів в частині регулювання питань розвитку підприємництва в період XI–XVI ст. показало, що на етапі існування незалежних держав (Київська Русь, Галицько-Волинське князівство) законодавство сприяло розвитку підприємницької ініціативи і в сфері торгівлі, і в сфері грошово-кредитних відносин, і в сфері виробництва через норми захисту приватної власності, укладання вигідних торгових договорів між країнами, сприяння інтеграції у європейський господарський та культурний простір, захисту від втрати товару внаслідок стихійних лих чи пограбування. Разом з тим в часи пізнього Середньовіччя (XIV–XVI ст.) із втратою державності вітчизняні підприємницькі кола підпадають під різного роду обмеження у веденні своєї діяльності. Князі литовські та королі польські проводять партикулярну соціально-економічну політику, що проявлялась у видачі окремим особам, групам, станам, об'єднанням, областям, містам, різного роду привілейованих документів, що визначали умови здійснення торгівлі, виробництва означеної продукції, сплати мит, транспортування товарів, пересування вільної робочої сили та ін., що було інституційною перешкодою розвитку підприємницької діяльності на українських землях.

1. Бойко І.Й. Джерела та характерні риси права в Галичині у складі Польського Королівства (1387–1569): монографія / Бойко І.Й. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2010. – 341 с.
2. Владимирский-Буданов М.Ф. Обзор русского права / Владимирский-Буданов М.Ф. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1995. – 640 с.
3. Гошко Т. Нариси з історії магдебурзького права в Україні XIV – початок XVII ст. / Гошко Т. – Львів, 2002. – 255 с.

4. Кісь Я. Виникнення та розташування міст на території Руського та Белзького воєводств від XIV до середини XVII ст. / Кісь Я. // Архіви України. – 1968. – №1(87). – С. 35–41.
5. Кобилецький М. Магдебурзьке право в Україні (XIV – перша половина XIX ст.): історико-правове дослідження / Кобилецький М. – Львів: ПАІС, 2008. – 405 с.
6. Козюбра М. Євразійська або слов'янська правова сім'я: реальність чи міф / М. Козюбра, О. Лисенко // Українське право. – 2003. – №1(16). – С. 7–16.
7. Крикун М. Поширення польського адміністративно-територіального устрою на українських землях / Крикун М. // Проблеми слов'янознавства. – Львів, 1990. – Вип. 42. – С. 24–41.
8. Крип'якевич І.П. Історія України / Крип'якевич І.П. – Львів, 1990. – 520 с.
9. Мірошніченко М.І. Державність і право України: генезис у європейському контексті: монографія / Мірошніченко М.І. – К.: Атіка, 2006. – 544 с.
10. Терлюк І.Я. Історія українського права від найдавніших часів до XVIII ст. / Терлюк І.Я. – Львів: ЛІВС при НАВСУ, 2003. – 156 с.
11. Хоткевич Г. Історія України / Хоткевич Г. – К.: Веселка, 1992. – 156 с.
12. Чарнецкий Е. История Литовского Статута с объяснением трёх его редакций и предварительным обозрением законодательных памятников, действовавших в Западной России до издания Статута / Чарнецкий Е. – Б. м., б. г.
13. Dąbkowski P. Podział administracyjny wojewódstwa Ruskiego i Bełzkiego w XV wieku / Przemysław Dąbrowski. – Lwów, 1939. – 326 s.

Транслітерований список джерел

1. Bojko I.J. Dzherela ta harakterni rysy prava v Galychyni u skladі Pol's'kogo Korolivstva (1387–1569): monografija / Bojko I.J. – L'viv: LNU im. I. Franka, 2010. – 341 s. [in Ukrainian]
2. Vladimirskij-Budanov M.F. Obzor russkogo prava / Vladimirskij-Budanov M.F. – Rostov-na-Donu: Feniks, 1995. – 640 s. [in Russian]
3. Goshko T. Narysy z istorii' magdeburz'kogo prava v Ukraїni HIV – pochatok XVII st. / Goshko T. – L'viv, 2002. – 255 s. [in Ukrainian]
4. Kis' Ja. Vynyknennja ta roztašuvannja mist na terytorii' Rus'kogo ta Belz'kogo vojevodstv vid HIV do seredyiny HVII st. / Kis' Ja. // Arhivy Ukraїny. – 1968. – №1(87). – S. 35–41. [in Ukrainian]

5. Kobylec'kyj M. Magdeburz'ke pravo v Ukraїni (HIV – persha polovyna HIIH st.): istoryko-pravove doslidzhennja / Kobylec'kyj M. – L'viv : PAIS, 2008. – 405 s. [in Ukrainian]
6. Kozjubra M. Jevrazijs'ka abo slov'jans'ka pravova sim'ja: real'nist' chy mif / M. Kozjubra, O. Lysenko // Ukraїns'ke pravo. – 2003. – №1(16). – S. 7–16. [in Ukrainian]
7. Krykun M. Poshyrennja pol'skogo administratyvno-terytorial'nogo ustroju na ukrai'ns'kyh zemljah / Krykun M. // Problemy slov'janoznavstva. – L'viv, 1990. – Vyp. 42. – S. 24–41. [in Ukrainian]
8. Kryp'jakevych I.P. Istorija Ukraїny / Kryp'jakevych I.P. – L'viv, 1990. – 520 s. [in Ukrainian]
9. Miroshnychenko M.I. Derzhavnist' i pravo Ukraїny: genezys u jevropejs'komu konteksti : monografija / Miroshnychenko M.I. – K. : Atika, 2006. – 544 s. [in Ukrainian]
10. Terljuk I.Ja. Istorija ukrai'ns'kogo prava vid najdavnishyh chasiv do HVIII st. / Terljuk I.Ja. – L'viv : LIVS pry NAVSU, 2003. – 156 s. [in Ukrainian]
11. Hotkevych G. Istorija Ukraїny / Hotkevych G. – K. : Veselka, 1992. – 156 s. [in Ukrainian]
12. Charneckij E. Istorija Litovskogo Statuta s ob#jasnieniem trjoh ego redakcij i predvaritel'nym obozreniem zakonodatel'nyh pamjatnikov, dejstvovavshih v Zapadnoj Rossii do izdanija Statuta / Charneckij E. – B. m., b. g. [in Russian]
13. Dąbkowski P. Podział administracyjny wojewódstwa Ruskiego i Bełzkiego w XV wieku / Przemysław Dąbrowski. – Lwów, 1939. – 326 s. [in Polska]

Одержано 23.09.2016 р.